

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

13(22)

2013

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

 VILNIUS 2013

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutarties Nr. LIT 7-53

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete, SocINDEX with Full Text

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (Vytyis Čiubrinskas)	5
<i>Foreword</i> (Vytyis Čiubrinskas)	7

Straipsniai / Articles

Ieva Kripienė

Šiuolaikiniai imigrantai iš Lietuvos transnacionalinėje erdvėje: Niujorko atvejis	9
Contemporary Immigrants from Lithuania in a Transnational Space: The Case of New York. Summary	31

Liutauras Labanauskas

Užsienyje išsilavinimą įgijusio jaunimo „sugrįžimo į Lietuvą“ patirtys	35
The ‘Return to Lithuania’ Experiences of Young Lithuanians who Graduated Abroad. Summary	55

Vitalija Stepušaitytė

„Namai – tai tas jausmas, kad esi reikiamoje vietoje reikiamu metu“: <i>namų</i> konstravimo ypatumai migruojant	59
‘In the Right Place at the Right Time’: The Constructions of <i>Home</i> in the Process of Migration. Summary	78

Will Gordon

Mobile Livelihoods: A Case Study of Lithuanian International Long-Haul Truck Drivers	81
Mobilus gyvenimas ir pragyvenimas: Lietuvos tarptautinių tolimųjų reisų vilkikų vairuotojų atvejo analizė. Santrauka	101

Robert Parkin

Administrative Reform and Its Consequences in the Tribal States of 2000 in India	103
2000 metų administracinė reforma ir jos pasekmės gentinėse Indijos valstijose. Santrauka	120

Saulius Matulevičius

‘Indianism’ in Lithuania: Re-enchantment of the World through ‘Playing Indians’	123
„Indianizmas“ Lietuvoje: pasaulio įprasminimas „žaidžiant indėnus“. Santrauka	142

Tacjana Valodzina

Kaimo daktaras ir jo praktika liaudiškojo religingumo požiūriu Baltarusijoje	145
Village Doctors and their Practice from the Point of View of Folk Religion in Belarus. Summary	166

Diskusijos / Discussions*Auksuolė Čepaitienė*

Apie etnografinį faktą, pateikėjų asmenvardžius ir discipliną	169
On Ethnographic Facts, Personal Names of Informants, and the Discipline. Summary	178

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija. V. Savoniakaitė (sud.) (<i>Vilius Ivanauskas</i>).....	179
Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai (2007), Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai (2009), Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai (2012). Ž. Šaknys (sud.) (<i>Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė</i>)	182
Petras Kalnys. Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia (<i>Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė</i>)	191
Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė. Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia) (<i>Petras Kalnys</i>)	199
Ю.І. Внукович. Літоўцы Беларусі. Этналагічнае даследаванне (<i>Jonas Mardosa</i>)	203
Tomas Pabedinskas, Rasa Pranskevičiūtė. Subkultūra (<i>Reda Šatūnienė</i>)	208
Beatrix Gombosi. „Köpönyegem pedig az én irgalmasságom...“ Köpönyeges Mária ábrázolások a középkori Magyarországon. „Mein weiter Mantel ist meine Barmherzigkeit...“. Schutzmantelmadonnen aus dem mittelalterlichen Ungarn (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	212

Konferencijos / Conferences

XVI pasaulinis ISFNR kongresas Vilniuje (<i>Salomėja Bandoriūtė</i>)	215
XI SIEF kongresas Tartu (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	218
X Rusijos etnografų ir antropologų kongresas (<i>Jonas Mardosa</i>)	219
Trys SIEF tyrimo grupės <i>Ritualiniai metai</i> konferencijos (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	223

Sukaktys / Anniversaries

Etnologė, kultūros ir meno tyrinėtoja Giedrė Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	227
---	-----

Apie etnografinį faktą, pateikėjų asmenvardžius ir discipliną

Auksuolė Čepaitienė

Pretekstas parašyti šį straipsnį – Irmos Šidiškienės mintys, sureikšminusios asmenvardžių ir vietovardžių rašymą autorystės, informacijos teikėjo ir topografinio identifikavimo kontekstuose (Šidiškienė 2012). Jame ypač įvertinama I. Šidiškienės metodologinė prieiga. Tačiau ji vis dėlto kelia daugiau klausimų, nei padeda atrasti atsakymų. Ar asmenvardžiai ir vietovardžiai etnologiniu požiūriu yra lygiavertiškai prasmingi ir nagrinėtini kartu? Kaip jų metodologinės prasmės siejasi su etnologijos episteminio intereso objektu – kultūriniu reiškiniu? Kaip etnologinis jų įprasminimas skiriasi nuo kitų mokslo kryptių tyrimo metodikų, pavyzdžiui, sakininės istorijos? Straipsnyje pabrėžiama, kad metodologinis principas ragina visapusiškai atsižvelgti į konkrečią mokslo kryptį ir jos tyrimo metodus žyminčius aspektus.

Dr. Auksuolė Čepaitienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: auksuole@cepaitis.aiva.lt

Metodikos ir metodologijos diskusijos yra ypač svarbios epistemologijos ir disciplinos plėtrai. Kaip pažymėjo J. Mardosa, Lietuvos etnografinių ir etnologinių tyrimų istorijoje tam buvo skiriama maža dėmesio, teoriniai metodikos klausimai retai buvo gvildinti (Mardosa 2002: 32). V. Milius Lietuvos etnologijos bibliografijai skirto leidinio skyriaus „Etnologija kaip mokslas“ skyrelyje „Tyrinėjimų metodika“ pristato publikacijas šia tema. Matyti, kad tai daugiausia nedideli darbai, anketos, klausimynai, kviečiantys ir teikiantys patarimus, kaip rinkti etnografinę ir kraštotyros medžiagą, kaip aprašyti tiriamus objektus ir temas (Milius 2001; Milius 2005). Akivaizdu, jie įtvirtina konkrečias metodikas, tačiau nėra diskutuojama jų praktinio efektyvumo, teorinių esmių klausimais, nekalbama apie netikėtumus, dvejones, ieškojimus, išskylančius etnografinių lauko tyrimų metu. Tad visi šiandieniai svarstymai apie tai, kaip priartėti prie tiriamųjų objektų ir gyvenimiškos tikrovės, kuo tiksliau juos identifikuoti, pažinti nuolat besikeičiančius jų įvairiapusiškus aspektus, fiksuoti ir nagrinėti jų subtilius niuansus, yra ypatingos vertės.

Praeitame žurnalo „Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos“ numeryje straipsnyje „Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris“ Irma Šidiškienė aptaria pateikėjų asmenvardžių ir tiriamų vietovių vietovardžių rašymo tradicijas Lietuvos etnologų etnografiniuose tekstuose (Šidiškienė 2012). Jau iš pavadinimo matyti, kad šiuos klausimus I. Šidiškienė perkelia į metodologinį lygmenį. Ji juos nagrinėja autorystės, informacijos teikėjo ir topografinio identifikavimo kontekstuose ir įprasmina gyvenimiškų faktų fiksavimo, jų analitinio pažinimo plotmėje (Šidiškienė 2012: 198). Šitaip ji tarsi atveria erdvę platesniems svarstymams ir diskusijoms. Norėtusi pasinaudoti šia proga ir taip pat pažvelgti į tai, pateikti savo nuomonę ir komentarus, aptarti vietas, kurios, mano požiūriu, kviečia diskutuoti.

Pradėti norėtusi tuo, kad asmenvardžių rašymo etnografiniuose tekstuose klausimas Lietuvos etnologams yra svarbus. Pastaraisiais dešimtmečiais tarp etnologų ir etnografų dėl pateikėjų asmenvardžių rašymo ar jų anonimiškumo yra kilę rimtų, kartais net karštų diskusijų, dažnai neformaliame lygmenyje. Prie to prisilieti teko ir asmeniškai. Tarp „Lietuvos etnologijos“ serijoje publikuotų tyrimų turbūt vienintelis yra mano darbas *Verpimas Lietuvoje: liaudies kultūros likimas* (Čepaitienė 2001), kuriame šalia muziejų ir rankraštinųjų šaltinių sąrašų teko pateikti pilną lauko tyrimų metu kalbintų pateikėjų sąrašą su jų vardais, pavardėmis, gyvenamąja vieta (Čepaitienė 2001: 258–262). Asmeninius duomenis čia teko nurodyti ir cituojant ar pateikiant etnografinius faktus. Teko dėl to ir diskutuoti. Tad apie tuos klausimus esu nemažai mąščiusi. Pastebėjau, kad tuose svarstymuose dėl pateikėjų asmenvardžių dažnai buvo susitelkiama ties klausimais „taip“ arba „ne“, „rašyti“ arba „nerašyti“ – tarsi pasidalijama į dvi priešingas stovyklas, anot G. Schlee, „užimant puses“ (Schlee 2004). Panašu, kad į šį klausimą buvo žvelgiama normatyviniu, bet ne metodologiniu požiūriu.

Kiek vėliau papildomų argumentų įnešė tyrimo etikos klausimai ir asmens duomenų apsaugos teisinis reglamentavimas. I. Šidiškienė atkreipia dėmesį ir į tai, kad anonimiškumo principo puoselėjimui etnografiniuose tekstuose ir tyrimuose Lietuvoje darė įtaką ir vakarietiška, etines aplinkybes sureikšminanti mokslinė tradicija, su kuria Lietuvoje plačiau buvo susipažinta po Nepriklausomybės atkūrimo (Šidiškienė 2012: 204). Vis dėlto teisinis mokslinių tyrimų ir asmens duomenų reglamentavimas liečia tyrimus ir juos atliekančius tyrėjus konkrečiai ir tiesiogiai. 1992 m. priimtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje sakoma, kad „su žmogumi, be jo žinios ir laisvo sutikimo, negali būti atliekami moksliniai ar medicinos tyrimai“ (*Lietuvos Respublikos...* 1992). Kiek vėliau parengtame Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme teigiama, kad moksliniuose tyrimuose asmens duomenis galima tvarkyti ir skelbti tik to asmens sutikimu; jie negali būti naudojami kitais tikslais; tais atvejais, kai asmens

tapatybę nustatantys duomenys tyrimui nėra būtini, jie turi būti pakeisti taip, kad negalima būtų nustatyti duomenų subjekto tapatybės (LR asmens... 2008 [1996]). Tačiau čia aptariamam atveju etikos ir teisinius klausimus norėtusi palikti nuošalėje. Ne todėl, kad jie nėra svarbūs – jie svarbūs. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo (2008) antrojo skirsnio 12 straipsnio „Asmens duomenų tvarkymas mokslinio tyrimo tikslais“ privalu laikytis. Bet dėmesio norisi skirti metodikos ir metodologijos klausimams – tam, kas yra svarbu mokslinio tyrimo požiūriu ir ką yra sureikšminusi I. Šidiškienė.

Apsistojus ties metodologija iš karto tenka prisiminti ir tai, kad toks svarstymas visada vyksta konkrečios mokslo krypties ir disciplinos erdvėje. Kitaip tariant, perkėlus diskusiją į metodologinį lygmenį, savaime glaudžiasi mintis, kad ją apibrėžia tos mokslo krypties esmės ir ribos. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai mokslo kryptys ir disciplinos yra artimos. Juk net ir nedideli skirtumai, kuriuos vardan bendro reikalo norėtusi ignoruoti, iš tiesų žymi tų mokslo krypčių skirtingas epistemines ir metodologines prieigas. Tad ir aptariant asmenvardžių ir vietovardžių rašymą, manyčiau, svarbu tai nagrinėti savos mokslo krypties – etnologijos (ar socialinės antropologijos) ir etnografinio tyrimo lygmenyje. Nepasislenkant literatūros tyrimų, tautosakos ar istorijos link ir nesinaudojant jų metodais ir praktine patirtimi, bet diskutuojant ir laikantis savo disciplinos savitumo. Nors kitų krypčių ir disciplinų patirtys taip pat yra vertingos, tačiau jos yra skirtingos. Nuo XIX a. humanitarinių ir socialinių mokslų sričių įvairios kryptys yra atsiskyrusios ir Lietuvoje ir suformavusios savarankiškas ir unikalias metodikas, teorijas, historiografijas. Nepaisant to, kad tyrimui jos kartais pasirenka, atrodytų, tuos pačius objektus ar temas, kaip, beje, tai pasitaiko ir fizinių ar biomedicinos mokslų srityse, tačiau jų metodinės ir metodologinės prieigos visada išlieka skirtingos. Tai liudija ir asmenvardžių bei vietovardžių rašymo nuodugnus metodologinis įvertinimas.

I. Šidiškienė teigia, kad pateikėjų anonimiškumas prisideda prie to, jog etnografinis tekstas gali būti suprastas kaip autorinė (subjektyvi) etnografo kūryba. Ji remiasi antropologų postmodernistų požiūriu, kad „etnografinis produktas yra ne daugiau objektyvus kaip ir literatūra“ (Šidiškienė 2012: 205). Tačiau šitaip žvelgdami antropologai nesutapatina etnografinio teksto su literatūriniu kūrinium, bet analizuoja jo metodologinį savitumą lygindami jį su literatūriniu kūrinium. Mokslinė diskusija, įvertinanti etnografijos literatūriškumo aspektą, radosi XX a. antroje pusėje tarp antropologų Vakaruose. Jos kontekste iš tiesų į etnografines reprezentacijas buvo pažvelgta kaip į literatūrinius kūrinius, nagrinėti jų stilistiniai bruožai (Atkinson, Hammersley 1994: 254–255). Etnografinių darbų autoriais laikyti etnografai, tiriamąją tikrovę pažinę per savo asmenines patirtis, palikusias įspaudų jų autobiografijose (Okely, Callaway 2001). Tačiau šitaip vaizdingai ir visapusiškai išplėtotą diskusiją buvo įtakinga kritinė metodologinė ir

teorinė antropologijos pakraipa, siekusi įvertinti antropologinės ir etnografinės paradigmos metodinius savitumus, jos pajėgumą kritiškai analizuoti gyvenimiškuosius reiškinius, akcentuoti tyrėjo gebėjimą savąją subjektyvumo dalį viešai atskleisti ir objektyviai priartėti prie tiriamo reiškinio ieškant mokslinės tiesos. Taikomajame lygmenyje „literatūriškumo“ aspektas antropologijai ir etnografijai suteikė populiarumo ir buvo naudojamas įvairiuose etnografiją reprezentuojančiuose žanruose. Tačiau tai nieko bendra neturi su pateikėjo anonimiškumo principu – ar pateikėjas yra įvardintas, ar ne.

Vertinga yra I. Šidiškienės mintis, kad etnografinis lauko tyrimas – tai autentiška tyrėjo patirtis, įgyjama jam esant vietoje ir lauke ir tiesiogiai pažįstant tiriamąjį objektą, tiesiogiai bendraujant su pateikėju kaip žinių šaltiniu. Iš tiesų, visi kiti šaltiniai, pavyzdžiui, pagal tyrėjo anketą pagalbininkų surinkti duomenys ar kitų asmenų užrašyta etnografinė medžiaga, tėra antriniai. Tik vietoje atliktas tyrimas yra patikimas etnologinės ar antropologinės analizės pagrindas. Etnografai, vertindami kolegų darbus, pirmiausia į tai atsižvelgia. Šalia to glaudžiasi ir kitas svarbus klausimas – sąžiningai atliktas tyrimas. Sovietmečiu „etnografiniame dokumente buvo privaloma metrika, kuria remiantis būtų galima „patikrinti“ sukauptą informaciją“ (Šidiškienė 2012: 204). Tačiau patyrę etnografai žino ir tai, kad gyvenimiškosios tikrovės ir jos tyrimo suklastoti neįmanoma, nes žmogiškieji reiškiniai turi savą logiką ir yra tarpusavyje susiję, unikalūs atvejai niekada nėra vienetiniai, o mokslinė tiesa atsiskleidžia diskusijų keliu. Asmenvardžiai ir vietovardžiai čia nėra esminiai.

Vis dėlto etnografinis tyrimas yra ne tik tyrimas vietoje visapusiškai ir nešališkai įsigilinant į tiriamąjį objektą, sąžiningai fiksuojant lauko tyrimo medžiagą. Etnografinį tyrimą atlieka tyrėjas – etnografas. Jis valdo tiriamąjį procesą nuo pat pradžios iki pabaigos. Jis yra tyrimo ir tyrimo metu gautų žinių autorius. Dar prieš vykstant į vietą jis pasiruošia tyrimui teoriniu ir metodologiniu požiūriu, rašo projektą, formuluoja probleminius klausimus, pasirenka metodiką. Jis konstruoja visą tyrimo eigą, teminius ir metodologinius pasirinkimus, kelia klausimus, klasifikuoja faktus, dėlioja prasminius akcentus ir būdamas tyrimo vietoje. Tyrėjas renkasi pateikėjus, su jais bendrauja, domėdamasis ir pateikdamas klausimus, įsigilindamas į jų informaciją, aplinkybes ir kontekstą, gautas žinias vertindamas kritiškai, dekonstruodamas, lygindamas, analizuodamas. Akivaizdu, tyrimą jis atlieka vadovaudamasis ne pateikėjo kaip autoriaus logika, bet savo, konkrečios mokslo krypties atstovo, tyrėjo ir tyrimo projekto autoriaus, logika. Net ir tuo atveju, kai tyrėjas visiškai paklūsta pateikėjui ir „eina paskui jį“, pateikėjas tėra jo pagalbininkas, padedantis pažinti tiriamuosius reiškinius. Visais atvejais pateikėjo žinios ir eminės kategorijos yra sureikšminamos, nagrinėjamos ir klasifikuojamos remiantis tyrėjo etnografo žiniomis. Tad akivaizdu, kad etnografo tekstas nėra pateikėjo pasakojimas. Nors iš pirmo žvilgsnio šie du

tekstai gali pasirodyti panašūs, tačiau struktūriniu ir prasminiu požiūriu jie iš esmės skiriasi. Tai yra aprašęs Jamesas Cliffordas. Jis teigia, kad duomenys surinkti dialogo sąlygomis, tik pasisavinami tekstualizuota forma. Tai yra patyrimas, tapęs naratyvais, reikšmingais atvejais ar pavyzdžiais. Etnografinis tekstas yra patyrimo vertimas į tekstą. Taip performuluoti duomenys nebetraktuojami kaip konkrečių asmenų komunikavimas. „Informantų aiškinimų ar papročių aprašymų nebereikia pateikti vartojant formas, iš kurių aišku, kad „tas ir tas pasakė tą ir tą“ (Clifford 2006: 65–66). Todėl pateikėjo autorystės sureikšminimas etnografiniuose tekstuose yra abejotinas, ir būtent autorystės požiūriu. Tyrėjas negali dalintis atsakomybės už tyrimą su pateikėju, nes tyrimą atlieka vien tik tyrėjas. Bendraautoryste su pateikėju jis gali dalintis iš dalies episteminiu požiūriu. Tačiau tokiu atveju reikšmingu taps ne pateikėjo asmens individualumas, bet jo patirtis, pagrįsta dalyvavimu bendrame socialiniame ir kultūriniame tyrėją dominančiame vyksme, kuriame neįmanoma identifikuoti veiksmų ir aplinkybių individualumo.

I. Šidiškienė nagrinėja asmenvardžių rašymą kartu su vietovardžiais. Vis dėlto etnografiniu metodologiniu požiūriu vargu, ar šie du aspektai yra lygia-verčiai. Galima spėti, kad reiškinio ar fakto lokalizavimas vietovėje ir susiejimas su asmeniu yra fakto tikslinimas arba, anot I. Šidiškienės, pasakojimo kontekstualizavimas. Tačiau socialiniu ir kultūriniu atžvilgiu žmogus ir vieta turbūt nėra tapatūs objektai ir subjektai. Tam tikromis aplinkybėmis ir tam tikrose situacijose jie gali būti tokie. Tačiau toms aplinkybėms reikia papildomų aiškinimų, o tai jau antropologijos ir etnologijos teorijos sritis. Tad prasminga į asmenvardžių ir vietovardžių rašymą etnografiniuose tekstuose žvelgti kaip į du skirtingus klausimus. Vietovardžiai – vietos įvardijimas ir lauko tyrimo lokalizavimas, kaip ir vietas fiksuojantys žemėlapiai, etnografijai ir etnografui yra ypač svarbūs. Etnografai vietovardžius pateikia įvairiai, ir visada jie savyje apima ne tik geografiją, bet ir kultūrinį, ir socialinį krūvį, prasmę ir kontekstą. Etnografijoje reti atvejai, kai vietos pavadinimas būna keičiamas. Veikiau priešingai. Būdinga vietovardžius eksponuoti. Vietovės, iki etnografinio tyrimo buvusios nežinomos arba tik kažkur girdėtos, po tyrimų tapdavo ne tik plačiai žinomos, žinomi tapdavo ir jų kultūriniai bei socialiniai savitumai. Be to, nauji ir vertingi konkrečios vietovės ir joje gyvenančių žmonių grupės tyrimai paskatindavo susidomėti ta vieta ir kitus etnografus bei antropologus. Vis dėlto yra buvę atvejų, kai tyrimus apibendrinančiuose darbuose vietovės būdavo pavadinamos kitaip. Vieną tokių atvejų, matyt, turi omenyje ir I. Šidiškienė (Šidiškienė 2012: 197). Tačiau būtent į tą atvejį reikėjo pažvelgti ne fragmentiškai, bet įsigilinus į jį pristatančią literatūrą, į naujai suteikto pavadinimo metodologinę, kultūrinę ir socialinę prasmę. Susipažinus su tyrimu būtų paaiškėjusi viso to įvykio esmė – autentiškas geografinis tos vietos pavadinimas ir jo naujo įvardijimo analitiniuose tekstuose prasmė, nurodanti

to tyrimo metu prasiplėtusią topografinę erdvę, toli pranokusią geografines tos vienos mažos vietovės ribas. Taigi visais atžvilgiais akivaizdu, kad vietos įvardijimas ir vietovardžiai etnografijoje yra ypač svarbūs. Svarbūs kultūriniu ir socialiniu požiūriu topografiškai tiksliai nužymint tiriamąjį lauką ir vietą.

Asmenvardžiai išreiškia kažką visiškai kitka. Jie suasmenina kultūrinius ir socialinius faktus ir priartina prie svarstymų apie tai, o kas yra etnografinio tyrimo objektas. Asmenvardžių sureikšminimas suponuoja klausimą, ar etnografinio tyrimo objektas yra kultūriniai ir socialiniai reiškiniai, gyvensenos ir elgsenos pavidalai, ar suasmenintos individualios patirtys, konkrečių žmonių elgsenos ar mąstysenos bruožai. Tačiau taip paklaustas kiekvienas etnografas čia pat atsakytų, kad etnografai tyrinėja kultūrinius faktus, prasmes, procesus, kuriuos siekiant visapusiškai pažinti, nereikia jų suasmeninti, bet, priešingai, reikia nuasmeninti. Kultūrinių ir socialinių reiškinų suasmeninimas perkelia tuos reiškinius ir faktus į kitą paradigmą ir metodologinę plotmę ir kontekstą. Asmenvardžiai yra ypač svarbus faktografinis dėmuo renkant medžiagą tam tikra istorijos tyrimo metodika – sakytinės istorijos metodu (Glen, Lane, McMullen, Truesdell 2001; Holt 2004). Sakytinė istorija, anot šitaip medžiagą renkančių istorikų, – tai individų nuomonių ir reakcijų į įvykius fiksavimas naratyve siekiant suprasti istorinius įvykius. Tai atminties ir patirties kolekcijos, pastangos išsaugoti kolektyvinę atmintį ir užpildyti dokumentinės medžiagos spragas. Sakytinės istorijos metodika taikoma socialinės atminties, biografijų, institucijų, pramonės sričių ir profesijų istorijų, bendruomenių, regionų tyrimuose, konkrečių laikotarpių ir istorinių įvykių, pavyzdžiui, karų, tyrimuose, kai svarbus yra žmogiškasis veiksnys. Taip renkant medžiagą diktofonu užrašomas interviu, kuriame fiksuojamas individo gyvenimas ir jo dalyvavimas bendruomenės įvykiuose. Taip atliekant tyrimą svarbūs yra veiksniai, veikiantys atmintis, pavyzdžiui, klasinės nuostatos, politinės sąsajos, amžius ir lytis, kalba, užrašymo situacijos poveikis pasakojimui, susijęs su bendrąja situacija, apimančia politines sąlygas, nuotaiką, užrašymo momentą ir vietą, tyrėjo tapatybę ir jo ryšį su pateikėju ir pan. Tačiau svarbiausia yra tai, kad sakytinės istorijos metodu renkant medžiagą, į pateikėją žvelgiama kaip į tiriamo istorinio įvykio dalyvį ir liudininką. Tai, ką pateikėjai pateikia, yra istoriniai faktai. Būtent šiuo požiūriu metodologiškai yra svarbus pateikėjo asmens identifikavimas ir asmenvardžio fiksavimas (Glen, Lane, McMullen, Truesdell 2001; Holt 2004). Taigi asmenvardžių fiksavimas tyrime yra metodologinis disciplinos klausimas. I. Šidiškienės straipsnyje minimi vertingi vardų ir pavardžių fiksavimo tyrimuose pavyzdžiai, „suteikiantys tekstui istorinės vertės“, iš tiesų būtų sakytinės istorijos pavyzdžiai (Šidiškienė 2012: 205). Vadovaudamiesi šia metodika istorikai šiandien Lietuvoje yra atlikę nemažai tyrimų, apgynę ne vieną disertaciją.

Taigi istorinės tikrovės dalis yra ir apie istorinį faktą pasakojantis jo liudinin- kas, konkretus žmogus. Tačiau etnografinė tikrovė yra akivaizdi kultūriniam faktui, turinčiam žmogiškąją materialiąją, socialinę, simbolinę raišką. Ta tikrovė, nors ir atpažįstama individualioje elgsenoje ar mąstysenoje, yra ne individo tikrovė, bet jo kaip bendruomenės nario, žmonių grupės ar vietos tikrovė. Asmenvardžio fiksavimas, kultūrinį faktą individualizuojantis veiksmas, ištraukia tą faktą iš bendruomeninės elgsenos ir paneigia žmogiškosios elgsenos bendrumą, ir taip sustabdo tolesnę diskusiją. Kultūriniai panašumai ir skirtumai, taip jaudinantys etnografus ir pagrindžiantys jų lyginamąsias praktikas, čia nebėra joks episteminis interesas. Kaip ir daugelis kitų dalykų. Juk asmenvardis įnešė jiems savo paaiškinimą.

Yra nusistovėjęs požiūris, kad Lietuvoje etnografinėje medžiagoje tradiciškai įprasta fiksuoti asmenvardžius. Tačiau svarbu įvertinti, kur ir kaip jie fiksuoti ir kokios prasmės jiems buvo suteikiamos. Viena yra, kai asmenvardžiai rašomi tyrimą apibendrinančiame tekste ir yra analizės dalis. Antra yra, kai jie pateikiami moksliniame aparate kaip nuoroda į šaltinį. Trečia yra, kai pateikėjų vardai ir pavardės fiksuojami jų pasakojimus apimančiame etnografiniame apraše, kuris atiduodamas į archyvą ar rankraštyną. Pastarasis trečiasis atvejis yra dažniausias ir plačiausiai paplitęs Lietuvoje nuo XX a. tarpukario, nuo Šiaulių kraštotyros draugijos laikų. Tereikia pasižiūrėti į tų laikų aprašus. Šitaip etnografiniai tyrimai buvo atliekami ir medžiaga buvo fiksuojama ir sovietmečiu, kai asmens duomenys buvo formalizuoti kaip etnografiniam dokumentui (aprašui) privaloma metrika (Šidiškienė 2012: 204). Kita vertus, XX a. tarpukario žurnalo „Gimtasai kraštas“ straipsniuose matyti, kad iš etnografinių aprašų asmenvardžiai gana laisvai patekdavo į etnografinius tekstus kaip nuoroda į šaltinį, nors ne visada. Dažnesni jie nedideliuose etnografiniuose aprašymuose ir jų nebūna apibendrinamuosiuose darbuose. Kaip teigia I. Šidiškienė, pateikėjų asmeniniai duomenys nebuvo tabu (Šidiškienė 2012: 204). Bet nebuvo ir jokios perdėtos įtampos bei reikalavimų šiuo klausimu. Visais atvejais analizės objektas buvo etnografinis kultūrinis faktas, susietas su vieta. Taip buvo tarpukariu, taip ir sovietmečiu. Etnologinėse studijose, leistose serijoje „Iš lietuvių kultūros istorijos“, dažniausiai nurodomos vietovės – jos čia yra vienas iš lyginamųjų analitinių dėmenų. Tuo tarpu pateikėjai, kaip empirinių žinių šaltinis, fiksuojami nurodant rankraštyną, bylos numerį ir puslapį ar lapą, be iš etnografinių aprašų perkeltų asmeninių duomenų. Sutinku su I. Šidiškienė, kad sovietmečiu būdinga žmogų nuasmeninti (Šidiškienė 2012: 204). Tačiau tai būdinga ir etnografiniam tyrimui. To laikotarpio etnologiniuose tekstuose pasitaiko vienetinių atvejų, kai asmenvardis minimas apibūdinant atskirus pavyzdžius. Jų ypač gausu, pavyzdžiui, V. Miliaus studijoje *Medžio apdirbimo amatininkai*. Asmenvardžiai čia yra

analitinėje teksto dalyje, einantys kartu su pasakojimais apie konkrečius amatus, amatininkus ir vietoves (Milius 1983). Ir tai suprantama etnografinio fakto požiūriu, nes amatininko asmenvardis nėra asmenvardis, tai jo dirbtuvės ir amato ženklas. Taigi peržvelgus įvairius tarpukario ir sovietmečio darbus matyti, kad visais atvejais etnografinio tyrimo dėmesio centre yra kultūrinis faktas, reiškiny, procesas, bet ne suasmenintas įvykis.

Paradoksalu, tačiau diskusija dėl asmenvardžių rašymo ir pateikėjų asmeninių duomenų fiksavimo Lietuvoje kilo plečiantis etnologiniams tyrimams. Po Nepriklausomybės atkūrimo leistuose „Lietuvos etnologijos“ serijos ir kituose darbuose matyti tie pereinamieji momentai nuo sovietmečiui būdingo etnografinių žinių šaltinių nuorodų stiliumi iki detalaus visų asmeninių duomenų fiksavimo, tiesa, nuorodose. Kita vertus, etnologiniams tyrimams pereinant nuo materialijų kultūros aspektų nagrinėjimo prie kritinės jų socialinių prasmų analizės, buvo paliečiami dažnai subtilūs ir intymūs žmonių gyvenimo ir elgsenos aspektai, susiję su tyrimų etika. Tad etiniai klausimai neatėjo iš šalies, juos lėmė žmogiškasis tyrėjo ir pateikėjo ryšys, siekis nepakenkti tiriamiesiems. Ne vienas etnografas žino, kiek dažnai tekdavo pateikėjams tvirtinti, kad jų pasakojimai išliks anoniminiai, jie nepateks žurnalistams ir niekur kitur. Pateikėjai jaudindavosi ne tik dėl savo asmeninių duomenų, bet ir dėl to, kaip jų teikiama informacija atsilieps jų giminėms ir artimiesiems. Be to, plečiantis etnologiniams tyrimams ir plėtojantis sociologijos, istorijos, antropologijos mokslams, Lietuvoje radosi tyrimo metodų įvairovė. Interviu ir pokalbių su pateikėjais būdu medžiagą ėmė rinkti ne tik sociologai, etnografai, tautosakininkai, bet ir istorikai, politikos mokslų specialistai. Tačiau kiekvienu atveju tų pokalbių metodika, jų metodologinės prasmės, duomenų fiksavimo būdai, nors ir atrodė panašūs, iš tiesų iš esmės skyrėsi. Tą metodologinę painiavą, kartais darančią įtaką ir šandienams tyrimams, svarbu įvertinti ir svarstant asmenvardžių rašymo etnografiniuose tekstuose klausimą.

Taigi apibendrinant norėtusi dar kartą pabrėžti I. Šidiškienės pagrindinę mintį, kad asmenvardžių, pateikėjų asmeninių duomenų ir vietovardžių rašymo klausimas yra metodologinis. Tačiau tokiu atveju etnologijos mokslo ir etnografijos disciplinos požiūriu kyla ir daugiau klausimų. Ar asmenvardžiai ir vietovardžiai yra vienodai prasmingi ir nagrinėtini kartu? Kaip jų metodologinės prasmės siejasi su etnologijos episteminiu intereso objektu – kultūriniu reiškiniu? Kaip jų etnologinis įprasminimas skiriasi nuo kitų mokslo krypčių tyrimo metodikų, pavyzdžiui, sakininės istorijos? Akivaizdu, metodologinis principas suponuoja svarstymą konkrečios disciplinos ir mokslo krypties pagrindu ir kviečia visapusiškai įsigilinti į visus tą kryptį ir jos tyrimo metodus žyminčius aspektus. Priešingu atveju iškyla abejonės dėl mokslo krypties atitikimo.

Literatūra

Atkinson Paul, Hammersley Martyn. 1994. Ethnography and Participant Observation, Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S. (eds). *Handbook of Qualitative Research*: 248–261. Thousand Oaks: Sage Publications.

Clifford James. 2006. *Kultūros problema: XX amžiaus etnografija, literatūra ir menas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Čepaitienė Aukšulė. 2001. *Verpimas Lietuvoje: liaudies kultūros likimas*. Vilnius: Diemedžio leidykla.

Glen John M., Lane James B., McMullen Glen L., Truesdell Barbara. 2001. Oral History Collections, *Indiana Magazine of History* 97(3): 218–238.

Holt Maria. 2004. Memories of Arabia and Empire: An Oral History of the British in Aden, *Contemporary British History* 18(4): 93–112.

Lietuvos Respublikos Konstitucija. 1992. Vilnius.

LR asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, Nr. X-1444. 2008[1996], *Valstybės žinios* 22–804 (2008 02 23).

Mardosa Jonas. 2002. *Apie metodiką ir metodinės priemonės*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Milius Vacys. 1983. Medžio apdirbimo amatininkai, Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A., *Valstiečių verslai*: 43–98. Vilnius: Mokslas.

Milius Vacys. 2001. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Milius Vacys. 2005. *Lietuvių etnologijos bibliografija 1997–2002*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Okely Judith, Callaway Helen (eds.). 2001. *Anthropology and Autobiography*. London, New York: Routledge.

Schlee Günther. 2004. Taking Sides and Constructing Identities: Reflections on Conflict Theory, *The Journal of Royal Anthropological Institute* 10: 135–156.

Šidiškienė Irma. 2012. Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 12(21): 195–214.

On Ethnographic Facts, Personal Names of Informants, and the Discipline

Auksuolė Čepaitienė

Summary

This paper discusses some aspects related to the writing of informants' personal names in ethnographic texts, which is sometimes considered to have been an ethnographic tradition in Lithuania since the first half of the 20th century. The pretext for this discussion is I. Šidiškienė's suggestion to look at personal names and place names from a methodological point of view, and to look at the context of an informant as an author, ways of passing information, and the meanings of topographical identification (Šidiškienė 2012). Leaving aside the ethical and juridical aspects of the research, the paper argues that the underlined methodology is effective for the discussion. The aspect of methodology puts some essential questions on the table, and invites us to discuss them in a more detailed way. First of all, it suggests looking carefully at the place where the personal names of informants are used in ethnographic writings. Does a name there hold a special epistemological and methodological meaning, and is it an integral part of a social and cultural fact, or is it just like a neutral mention of a source of information? Ethnographic texts from the 1930s and the Soviet period, however, show that at that time attention was paid to ethnographic facts, instead of personalities. An ethnographic fact was not personalised and individualized in the way it was suggested later. Second, the interpretation of an informant as an author of ethnographic knowledge brings up a lot of questions as well. Is an informant the only author of the information that he/she is presenting during the research? Is the personalisation of knowledge meaningful to an understanding of a cultural fact, which seems to be a collective matter? Is the methodological place and role of an informant in ethnographic research analogous to, for example, that of oral history research, which emphasises an informant as a witness of a particular historical event? The paper underlines all these questions, and suggests paying attention to the epistemological, theoretical and methodological specificities of disciplines and their relation to research methods. It also suggests making a distinction between personal names and place names. Ethnographic knowledge is always local. Topographical identification is the first point for ethnographic research to begin. However, topography speaks not only about the geographic location of ethnographic research, but also about communities and their social and cultural contexts.